

covered in this article. Political status of the South Transcarpathian terrain as part of Hungarian Kingdom is characterized in particular. Coverage and analysis of Hungarian authority repressive policy areas on the annexed lands are especially highlighted. Hungarian sabotage squads' participation in deploying repression on the Transcarpathian South is covered separately.

Key words: Sub-Carpathian Rus, repression, Hungary, deportation, «cleansing».

УДК 94(477)

Іван Зуляк

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОПЕРАТИВНО-АГЕНТУРНОЇ МЕРЕЖІ НКДБ НА ЗАКАРПАТТІ У 1945–1946 РР. (НА ОСНОВІ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ)

У статті проаналізовано функціонування оперативно-агентурної мережі НКДБ на Закарпатті в окреслений період. Охарактеризовано суспільно-економічну і політичну ситуацію, яка склалася на Закарпатті, зокрема незадоволення місцевого населення радянськими процесами. Досліджено дії органів радянської держбезпеки з виявлення «ворожих» владі елементів.

Ключові слова: Закарпаття, НКДБ, агентура, радянська діяльність, антирадянська діяльність.

Актуальність досліджуваної проблеми свідчить про те, що вона, незважаючи на солідну історіографічну складову праць, все ж таки залишається малодослідженою і маловивченою, зважаючи на її соціальний запит в сучасних умовах. Особливістю публікації є те, що автор, з одного боку, намагався дослідити процеси, пов'язані з радянськими процесами на Закарпатті, їх сприйняття місцевим населенням, його реакцією на дії радянських органів влади, з іншого – намагання органів держбезпеки розширити агентурну мережу з метою контролю за діями так званого «ворожого» оточення.

Наукова новизна публікації ґрунтується на тому, що автором публікації використано архівні матеріали, які аналізуються і вводяться до наукового вжитку чи не вперше; зроблено спробу дослідити, використовуючи архівні джерела колишніх фондів радянських спецслужб під грифом «цілком таємно», механізм функціонування оперативно-агентурної мережі НКДБ на Закарпатті в окреслений період; оцінити негативний вплив репресивних дій радянської держбезпеки на місцеве населення.

Об'єкт дослідження – діяльність радянських спецслужб в УРСР.

Предмет дослідження – особливості функціонування оперативно-агентурної мережі НКДБ на Закарпатті в 1945–1946 рр.

Мета статті – проаналізувати функціонування оперативно-агентурної мережі НКДБ на Закарпатті в 1945–1946 рр.

Основні завдання публікації – розкрити механізм функціонування оперативно-агентурної мережі НКДБ на Закарпатті; охарактеризувати заходи органів держбезпеки із залучення місцевого населення до агентурної мережі; висвітлити настрої жителів Закарпаття у ставленні до радянських процесів тощо.

Хронологічні рамки статті охоплюють період 1945–1946 рр., час, коли відбувалося становлення радянської влади на Закарпатті і боротьба органів держбезпеки з проявами антирадянщини.

Досліджувана проблема певною мірою доволі узагальнено проаналізована в сучасній українській історіографії. Так, В. Нікольський проводив історико-статистичне дослідження репресивної діяльності органів безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.) [1]. О. Грін вивчав становище Закарпаття у відносинах між Чехословаччиною та СРСР у роки Другої світової війни і зокрема радянсько-чехословацький договір від 29 червня 1945 р. [2, с. 158–164]. І. Терлецька аналізувала державний терор в УСРР–УРСР періоду сталінізму у вітчизняній історіографії початку ХХІ ст. [3, с. 403–417]. А. Чайковський висвітлював історію органів внутрішніх справ і державної безпеки України [4].

Основну увагу історії, структурі та функціям радянських органів державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.) присвячено у матеріалах «круглого столу» [5]. О. Бажан досліджував репресивну політику радянських органів держбезпеки на Київщині у 1940-х – на початку 1950-х років [6]. В. Чисніков подав характеристику керівників органів державної безпеки Радянської України (1918–1953 рр.) [7].

Основу джерельної бази статті складають архівні матеріали Галузевого державного архіву Служби Безпеки України [8–9].

Аналізуючи історіографічні праці і джерельну базу наукової проблематики, приходимо до логічного висновку про те, що досліджувана тематика на сьогодні ще не стала об'єктом комплексного вивчення науковцями.

Практично усі державні структури у радянській Україні і на території Західної України було охоплено розгалуженою агентурною мережею органів держбезпеки, «... оскільки політичне керівництво СРСР вимагало тотального контролю за громадянами з метою посилення диктату і нагнітання страху, прикриваючись соціалістичними ідеями загальної рівності і справедливості, боротьбою з «ворогами народу» [10, с. 153]. Не складало у цьому аспекті винятку і Закарпаття.

Після розчленування Чехословаччини її уряд на чолі з президентом Е. Бенешем емігрував до Лондона і у 1940 р. визнаний Англією як офіційний уряд першої республіки в еміграції. Підкарпатську Русь в березні 1939 р. окупувала фашистська Угорщина. Щоправда, абсолютна більшість держав світу, в тому числі СРСР, цієї окупації офіційно не визнали. Закарпаття юридично знаходилося у складі Чехословаччини, а фактично з березня 1939 р. – до кінця жовтня 1944 р. було складовою Угорщини, яка теж обіцяла йому широку автономію [2, с. 158].

З наближенням Червоної армії до польсько-чехословацького кордону 8 травня 1944 р. у Лондоні між урядами двох країн підписано договір про те, що на перших звільнених чехословацьких землях буде призначений урядовий делегат з відповідним штатом для відновлення чехословацької влади та адміністрації і допомоги командуванню Червоної армії вирішувати справи воєнного часу [2, с. 159].

Усе це супроводжувалося посиленою ідеологічною обробкою населення визволеної території: 1) події місцевого значення висвітлювалися у центральній пресі України, а на завершальному етапі возз'єднання – навіть у рупорі ЦК ВКП(б) газеті «Правда»; 2) населення краю «оберігали» від знань про радянську дійсність навіть шляхом перепідпорядкування чехословацького корпусу для ведення бойових дій на безнадійних, з точки зору військового мистецтва, напрямках, поза межами Закарпаття з метою недопущення зустрічей населення краю зі своїми земляками – свідками і жертвами ГУЛАГ, геноциду сталінського режиму проти власного народу [2, с. 162].

У доповідній записці наркома держбезпеки № 120/с від 16 грудня 1945 р., генерал-лейтенанта С. Савченка «Про результати оперативно-агентурної роботи органів НКДБ Закарпатської області» [9, арк. 1] йшлося про те, що «У жовтні-листопаді 1944 р. трудящі Закарпаття, під керівництвом, Компартії, яка вийшла із підпілля, повсюди вибрали свої органи влади – Народні Комітети і свій уряд – Народну Раду і прийняли маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» (переклад автора) [9, арк. 2]. На думку органів радянської влади, реакційна частина населення – торгівці, греко-католицьке духовенство, члени фашистських і профашистських партій розпочали активну боротьбу проти Народної ради, компартії Закарпаття і СРСР, користуючись підтримкою чеської і угорської реакції [9, арк. 3]. Група чеських чиновників, очолюваних міністром Ф. Немецем, протидіяли Народній раді, намагалися дискредитувати акт возз'єднання Закарпаття з УРСР [9, арк. 3].

Для чехословацької адміністрації на чолі з міністром Ф. Немецем були визначені для організації нової адміністрації Хустський, Тячівський, Рахівський, Севлюшський, Волівський округи [2, с. 159]. Ф. Немец створив у м. Хусті канцелярію урядового уповноваженого з президією на чолі та 14 відділами, що мали бути своєрідними філіями міністерств. Міста Ужгород, Берегово, Мукачево оголошені прифронтовою зоною, на якій управління здійснювало радянське військове командування за участю народних комітетів [2, с. 161].

Радянське військове командування через народні комітети чинило перешкоди у виконанні чехословацькою урядовою делегацією в м. Хусті покладених на неї законних функцій, а саме: а) не дозволяло встановити між нею і чехословацьким урядом постійний радіозв'язок; б) заважало організувати набір своїх громадян на військову службу до чехословацької армії, водночас масово, використовуючи бідність переважної більшості населення краю, за матеріальну винагороду набирало до лав Радянської армії місцевих добровольців; в) ізолювало чехословацьку адміністрацію, оголосивши більшість території Закарпаття прифронтовою зоною; г) проводило масове інтернування угорського, німецького, словацького і частини українського населення на шахти Донбасу, до районів Уралу і навіть Сибіру; д) організовувало та ідеологічно через народні комітети підтримувало щоденні збройні провокації тощо [2, с. 161–162].

Зважаючи на складність ситуації, органи радянської держбезпеки намагалися заручитися надійними джерелами інформації, тобто, налагодити розлогу агентурну мережу з числі місцевого населення з тим, щоб, з одного боку, знати настрої місцевих жителів, певною мірою на них впливати, з іншого – контролювати дії тих чи інших ворожих системі впливів, здійснювати випереджувальні заходи, тим самим забезпечувати контроль над ситуацією. Зокрема, про настрої місцевого населення Закарпаття йшлося у спеціальному повідомленні під грифом «цілком таємно»

«Про політичні настрої населення Закарпатської України» народного комісара держбезпеки УРСР С. Савченка від 14 січня 1946 р. [8, арк. 30–34 зв.].

У процесі вивчення політичних настроїв Закарпатської України впродовж грудня 1946 р. органами НКДБ, поряд з позитивними тенденціями у ставленні до радянської влади, зафіксовано низку негативних проявів, які в основному зводилися до критики радянської дійсності, пов'язаної із ратифікацією договору із Чехословаччиною, а також негативного сприйняття росіян і євреїв тощо. Зокрема, житель с. Черногोलів'я Велико-Березнянського округу Лешко, спілкуючись із односільчанами, наголошував на тому, що «Краще було жити при чехах, як при Радянській владі. Я під час служби в угорській армії об'їздив всю Україну і бачив як живуть українці, просто жах охоплює, одяга домоткана, кустарна» (переклад автора) [8, арк. 30]. Натомість житель Ужгорода Лопатовський негативно висловлювався про росіян, вважав, що ратифікація договору з Чехословаччиною – це явище тимчасове і конференція країн Європи і США відмінить її [8, арк. 30 зв.]. Дулка Іван, селянин із с. Зняцево Мукачівського округу дотримувався думки про те, що з росіянами жити можна, «... погано те, що у нас майже всюди на керівних посадах працюють євреї, а про них ми знаємо, що то за люди...» [8, арк. 30 зв.].

Окрім того, за повідомленнями місцевого УНКДБ, антирадянські елементи, незадоволені соціалістичним ладом, висловлювали еміграційні настрої або ж надію на зміну більшовицьких порядків. Так, житель Берегово, торгівець, єврей Товно Стефан, прагнув виїхати в Угорщину, тому що вважав, що йому в УРСР робити нічого, однак не виключав того факту, що можливо в подальшому Угорщина і Чехословаччина будуть приєднані до СРСР [8, арк. 30 зв.]. Вайнбергер Людвиг, торгівець, єврей із Берегово, серед спекулянтів висловлював думку про негайний виїзд до Угорщини, «... і не рахуватися ні з чим... нам життя тут не буде» (переклад автора) [8, арк. 31–32].

Священик реформаторської церкви, житель с. Есень Чопського району, Балок Шандар наголошував на тому, що не варто очікувати від радянської влади нічого доброго, «... скоро в Закарпатській Україні буде переворот на користь Угорщини. Жити просто неможливо, нічого не дають, і за те, що беруть не платять. Навіть бандерівці і ті були кращими, якщо вони візьмуть, то заплатять будь-якими грішми, якими захочеш – такими отримаєш» (переклад автора) [8, арк. 32].

Серед місцевого населення поширювалися скарги на складне матеріальне становище, яке пов'язувалося з приходом радянської влади на Закарпаття. Зокрема, житель Ужгорода, Паранич Василь, спілкуючись зі знайомим, говорив про матеріальну скруту [8, арк. 32]. Працівник лісової управи с. Дубринич Велико-Березнянського округу Меньо Йосиф своєму колезі заявляв, що «Краще б я вітав мадярів ніж росіян, так як від них нічого хорошого очікувати...» (переклад автора) [8, арк. 32–32 зв.]. Аналогічні висловлювання негативного змісту озвучував перукар із Хуста, працівник центральної електростанції, інженер лісової дирекції та інші особи [8, арк. 32 зв.].

Певна частина населення Закарпаття висловлювала скарги щодо відсутності продуктів харчування, промислових товарів, заниженими розцінками за виконану працю тощо. Важливо відзначити те, що усі ці скарги виголошувалися на засіданнях профспілкових структур і загальних зборах трудових колективів. Так, столяр Ужгородської артілі «Будівельник» Іван Юрій на профспілкових зборах заявляв про низькі розцінки праці, про те, що профспілка повинна дбати про трудящих, покращувати побут і підвищувати рівень зарплат, а так «... виходить, що держава про нас не думає» (переклад автора) – підсумовував працівник [8, арк. 33]. Рахівник цієї ж артілі Гулайчик Йосип на зібранні виступав з критикою того, що працівник артілі не бере участі у підписанні договору з підприємством і не може впливати на визначення розміру своєї зарплати [8, арк. 33].

Органи радянської влади фіксували факти того, що окремі селяни і представники сільської інтелігенції висловлювалися негативно щодо організації колгоспів і критикували колективні форми організації праці на селі. Зокрема, житель с. Билин Рахівського округу Попович Іван в присутності працівників сільського народного комітету заявляв наступне «Я знаю, як живуть в Радянському Союзі і до чого довели народ Ради, що з казанком ходять в колгосп і на виробництво за нещасним супом. Нам не потрібен колгосп, я був сам собі господарем і не бажаю жити з Радами. Росіяни нас не визволили, а навпаки, беруть за душу, хіба це життя, якщо хліб коштує 100 карбованців кілограм» (переклад автора) [8, арк. 33–33 зв.].

Працівник Хустської страхової каси вважав, що колгоспи приведуть до голоду серед населення, землю варто віддати селянам, які мали б працювати на себе і державу [8, арк. 33 зв.]. Селянин с. Кваси Рахівського округу Лечковський Василь критикував майбутні колгоспи і занижені у 50 разів закупівельні ціни на худобу [8, арк. 33 зв.].

Незважаючи на негативні настрої серед місцевого населення Закарпаття щодо окреслених питань, все ж таки органи НКДБ проявляли більшу зацікавленість електоратом щодо майбутніх виборів до Верховної Ради УРСР. На основі аналізу агентурних донесень, можна зробити висновки про те, що більша частина населення, яка вголос озвучувала свою думку, вважала їх формальністю, внаслідок якої депутатами будуть обрані визначені і перевірені особи, кандидати,

запропоновані радянським урядом і комуністичною партією. Інша частина потенційних виборців в ході передвиборчої кампанії висловлювала антирадянські гасла, критикувала радянську владу за ситуацію, в якій опинилося Закарпаття, намагалася зірвати проведення виборів до Верховної Ради УРСР [8, арк. 33 зв. – 34]. Наприклад, житель с. Велике Криве Тячівського округу Савляк Василь, спілкуючись із односельчанами, зазначав, що немає потреби приймати участь у виборах, тому що все одно радянська влада вибере потрібних їй людей [8, арк. 33 зв. – 34]. Аналогічну думку висловлював житель с. Середнє того ж округу Айпе Андрій, критикуючи виборчу систему за значну кількість агітаторів, піддаючи сумніву те, що в виборах приймає участь одна партія, варто «... просто зібрати народ і сказати, голосуйте за нас» (переклад автора) [8, арк. 34]. Викладач Ужгородської школи глухонімих вважав, що якщо у виборах приймає участь одна партія, вона й переможе [8, арк. 34].

Деякі особи заявляли, що під час виборів необхідно викреслювати прізвища кандидата в бюлетені, тому що найближчим часом Великобританія і США готують війну проти СРСР і захоплять Закарпаття. Таку думку висловлювала жителька с. Криве Петерчук Юра. Натомість, священник реформатської церкви з Берегівського округу виступав проти висунутих кандидатів в депутати, на його думку, радянська влада «... відмінила хлібопоставки, але нас не обманути, все одно голосуватимемо проти їх кандидатур...» (переклад автора) [8, арк. 34 зв.]. Зрозуміло, що реакція органів держбезпеки у відношенні до осіб, які виступали проти дій радянської влади не забарилася.

У «Доповідній записці про агентурно-оперативну роботу по лінії 2 Управління НКДБ УРСР за грудень 1945 р.» [8, арк. 200–228] органи державної безпеки реагували на ситуацію, пов'язану із виборами до Верховної Ради, вони зазначали, що антирадянські елементи активізувалися, поширюючи провокаційну інформацію, в окремих випадках з цією метою використовували навіть виборчі дільниці. Тому, як наголошувалося в аналізованому документі, основне завдання НКДБ УРСР полягало у проведенні заходів із виявлення ворожих радянській владі елементів, які проводили деструктивну роботу зі зриву виборчого процесу [8, арк. 201].

Оперативна група НКДБ УРСР у кількості 7 осіб прибула в Закарпаття у січні 1945 р., у квітня поточного року до її складу введено ще 11 працівників [9, арк. 3]. На цей час уряд Закарпатської України утворив апарат уповноваженого Народної ради з питань державної безпеки. До складу якого входив 21 працівник, в основному «... молодежи, не имеющей опыта в этой работе» [9, арк. 3].

На думку органів радянської державної безпеки, активна ворожа діяльність керівництва колишніх фашистських і профашистських партій та організацій, а також австро-німецької агентури, залишеної в тилу Червоної армії, змусила вказаний апарат державної безпеки зосередитися на 13 округах Закарпаття, залишивши в управлінні УНКДБ лише 5 осіб [9, арк. 3]. З часом їх кількість зросла до 200 працівників, які працювали у 13 окружних відділах [9, арк. 7].

В основному їх робота зводилася до вивчення й аналізу виявлення діяльності розвідувальних і контррозвідувальних центрів австро-німецької розвідки, політичних партій на Закарпатті тощо [9, арк. 4]. Проведена робота дала змогу з'ясувати, що в період австро-німецької окупації діяли: угорський розвідувальний і контррозвідувальний орган «Кемельгарито-Осталь»; угорська жандармерія, кримінальна і політична поліція; гестапо [9, арк. 4]. Органи УНКДБ доповідали про розвідувальну і контррозвідувальну діяльність чехословацької «Справодайної служби» («Служби безпеки» – примітка автора) [9, арк. 4].

Окрім того, функціонували такі політичні партії, як: Аграрна партія, представлена адміністративним апаратом Закарпаття, Руська національна автономна партія (далі – РНАП), Автономний землеробський союз, Українське національне об'єднання (далі – УНО), «Нілош-Керестеш», «Фольксбунд», «Собот-Чопотош», «Партія угорського життя» [9, арк. 4–6].

Згідно з даними УНКДБ в Закарпатті, 50 осіб, вороже налаштованих до радянської влади, очолювали середні і вищі керівні ланки Народної ради [9, арк. 6]. Управління НКДБ в області зосередило увагу як на виявленні агентури, так і на ліквідації загонів Української Повстанської Армії [9, арк. 8]. Згідно зі звітами, упродовж січня – 25 грудня 1945 р. II-е управління УНКДБ у Закарпатській області арештувало 487 осіб, з них: 2 – функціонери угорської жандармерії, 17 – агенти угорської розвідки, 76 – агенти угорської контррозвідки, 75 – члени фашистських партій («Нілош-Керестеш», РНАП), 28 – члени терористичних організацій («Собот-Чопотош»), 74 – члени «Фольксбунду», 39 – члени УПА, 6 – члени профашистської організації «Левенте», 3 – члени «Русской освободительной армии», 26 – працівники угорської поліції та жандармерії, 97 – зрадники, 42 – антирадянський елемент [9, арк. 8].

Важливе місце у роботі оперативників мало залучення агентури із числа місцевого населення. Всього за даними УНКДБ упродовж січня – 25 грудня 1945 р. завербовано 1647 осіб, з них 171 – агенти, 1416 – інформатори, 34 – резиденти, 26 – власники явочних квартир [9, арк. 28]. За іншими даними, їх було 1638 осіб, з них 193 – агенти, 1404 – інформатори, 17 – резиденти, 24 – власники явочних квартир, 9 осіб за нез'ясованих причини виключено з цієї мережі [9, арк. 28].

Для прикладу можна привести найбільш поширені й характерні вербування агентів УНКДБ Закарпатської області й особи агентів. Зокрема, агент «Віктор», 1910 р. народження, житель м. Берегове, син голови Берегівського окружного комітету «Нілош-Керестеш» у 1941 р. У довоєнний час займався приватною торгівлею, служив у чині ефрейтора в угорському війську, потрапив у полон до Червоної армії і погодився співпрацювати з органами НКДБ. «Віктор» видав членів окружного і крайового комітету партії «Нілош-Керестеш» [9, арк. 28–29]. Агент «Франко», 1894 р. народження, житель села Білки Іршавського району, у 1939 р. сільський комісар і член уряду А. Волошина. Він назвав прізвища більше 30 українських націоналістів, які проживали у різних місцевостях Закарпаття й перебували на нелегальному становищі [9, арк. 29–30]. Агент «Чумаченко», 1901 р. народження, заступник голови споживчої кооперації у м. Хусті, член уряду А. Волошина і генеральний секретар УНО в 1939 р. Він назвав прізвища більше 20 українських націоналістів [9, арк. 30]. Як повідомляли органи радянської держбезпеки, «Чумаченко» видав відому йому агентурну мережу гестапо і зв'язки головного прокурора Закарпатської області з колишньою угорською владою [9, арк. 31].

Звичайно, що аналіз отриманої інформації з колишніх архівів НКДБ під грифом «цілком таємно», розсекречених і використуваних автором статті, дає змогу з'ясувати справжні прізвища зазначених агентів радянської держбезпеки, йдеться про вихідні дані, дату і місце народження, рід занять тощо, однак це не було завданням цієї публікації. Напевно, що це тема майбутніх досліджень, позаяк для того, щоб подавати таку інформацію, варто все ж таки мати надійні, достовірні й перевірені дані, з'ясувати причини співпраці тієї чи іншої особи з органами держбезпеки, тому що мова про найважливіше – честь і гідність кожної людини та її нащадків.

Таким чином, функціонування агентурно-оперативної мережі НКДБ на Закарпатті свідчило про те, що органи радянської держбезпеки розпочали планомірні й сплановані дії, пов'язані з поступовою ліквідацією «ворожих» соціалістичному ладу елементів.

Список використаних джерел

1. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.): Історико-статистичне дослідження / В. М. Нікольський. – Донецьк: Вид-во Донец. нац. ун-ту, 2003. – 624 с.
2. Грін О. О. Закарпаття у відносинах між Чехословаччиною та Радянським Союзом у роки другої світової війни. Радянсько-чехословацький договір 29 червня 1945 року / О. О. Грін // Держава і право. – 2009. – № 45. – С. 158–164.
3. Терлецька І. Державний терор в УСРР–УРСР періоду сталінізму у вітчизняній історіографії початку ХХІ ст. / І. Терлецька // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2010. – № 2(35). – С. 403–417.
4. Чайковський А. Айсберг. З історії органів внутрішніх справ і державної безпеки України / А. Чайковський. – К.: Парламентське видавництво, 2013. – 704 с.
5. Радянські органи державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.): історія, структура, функції: Матеріали круглого столу, 19 грудня 2013 р., м. Київ / Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 469 с.
6. Бажан О. Г. Репресивна політика радянських органів держбезпеки на Київщині у 1940-х – на початку 1950-х років / О. Г. Бажан. – Режим доступу: <http://history.ukma.edu.ua/docs/journals/naukovi-zapysky/91/bazhan.pdf>.
7. Чисніков В. Керівники органів державної безпеки Радянської України (1918–1953 рр.) Матеріали до біографічного довідника / В. Чисніков. – Режим доступу: http://www.ssu.gov.ua/sbu/doccatalog_%5Cdocument?id=42151.
8. Галузевий державний архів Служби Безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 16, оп. 7, спр. 4, т. 1, 228 арк.
9. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 4, т. 2, 301 арк.
10. Зуляк І. Слідча і агентурно-оперативна робота НКВС в Україні у 1939 р. / І. Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [За заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Випуск 2. – С. 153–161.

Иван Зуляк

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ОПЕРАТИВНО-АГЕНТУРНОЙ СЕТИ НКГБ НА ЗАКАРПАТЬЕ В 1945–1946 ГГ. (НА ОСНОВЕ АРХИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ)

В статье проанализировано функционирование оперативно-агентурной сети НКВД на Закарпатье в исследованный период. Охарактеризовано общественно-экономическую и политическую ситуацию, которая сложилась на Закарпатье, в частности недовольство местного населения радянскими процессами. Исследованы действия органов советской госбезопасности по выявлению «вражеских» власти элементов.

Ключевые слова: Закарпатье, НКГБ, агентура, советизация, антисоветская деятельность.

Ivan Zuliak

ACTIVITIES OF OPERATIONAL NKVD AGENTS IN TRANSCARPATHIA 1945–1946 (BASED ON ARCHIVAL MATERIALS)

The article deals with Activities of operational NKVD agents in Transcarpathia. The article describes social, economic, and political situation that was in Transcarpathia. It is investigated the actions of the Soviet state security authorities to identify hostile elements.

Key words: Transcarpathia, NKVD, agents, Sovietization, anti-Soviet activity.

УДК 314:3231(477)

Надія Кіндрачук

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНЕ РОЗМІЩЕННЯ УКРАЇНЦІВ В УРСР У 60–70-Х РР. ХХ СТ.

У статті досліджується чисельність та територіальне розміщення українців в УРСР у 60–70-х рр. ХХ ст., вивчаються офіційні статистичні дані, які дають змогу провести порівняльний аналіз динаміки чисельності титульної нації України в різних регіонах республіки, з'ясовується штучне формування національно-етнічного складу УРСР, форсування міжнаціонального зближення задля створення «єдиного радянського народу». Встановлено, що українці були домінуючою нацією майже на всій території УРСР в окреслений період. Чисельність українців зростала виключно шляхом природного приросту населення, у той час як кількість представників російської нації збільшувалася внаслідок внутрішньореспубліканських міграційних процесів. З'ясовано, що Україна була одним із центрів акумулювання еміграційних потоків у СРСР, через що багатонаціональне суспільство УРСР, основу якого складали українці, поступово перетворювалося на двонаціональне, у якому українська більшість співіснувала поряд з безупинно зростаючою російською меншістю. Основне завдання міграційних процесів, якими керувала радянська влада, полягало в асиміляції, денаціоналізації, русифікації українського народу, що крилися за гаслами зближення націй.

Ключові слова: демографія, титульна нація, українці, міграція, асиміляція.

Національна політика СРСР у 60–70-ті рр. ХХ ст. керувалася пріоритетом державної загальнонаціональної єдності всього радянського народу, зневажала цінністю етнічної нації та ігнорувала потреби національного розвитку. Командно-адміністративна система під гаслами «пролетарського інтернаціоналізму», «розквіту і зближення націй у СРСР», «формування нової історичної спільності» – «радянського народу» здійснювала політику русифікації та денаціоналізації українців, вела рішучу боротьбу з проявами «українського буржуазного націоналізму». Будь-яка заява чи згадка щодо українських національних проблем слугувала приводом для утисків та переслідувань з боку радянської влади. Демографічні, економічні та соціальні процеси, які насаджувалися під гаслом «інтернаціоналістської допомоги» суттєво змінювали в низці регіонів співвідношення корінного і осілого населення, породжували непорозуміння, відкриті конфлікти, призводили до втрати українцями національної самобутності та, врешті-решт, до асиміляції.

Зі здобуттям незалежності України створилися сприятливі умови для вільного вивчення радянського минулого українського народу, переосмислення власної історії, пошуку свого етнічного коріння, історичних витоків, збереження національної ідентичності. Консолідуючою силою в нашій державі завжди була і залишається українська титульна нація з українською державною мовою, традиціями, звичаями та багатою національною культурою. Тому всебічне дослідження чисельності та територіальне розміщення українців в УРСР упродовж 60–70-х рр. ХХ ст. є надзвичайно актуального і вимагає особливого підходу у вивченні. Ця проблема на сьогодні має особливе значення для розбудови України.

Питання динаміка чисельності та особливостей територіального розміщення населення УРСР другої половини ХХ ст. частково висвітлено в працях таких авторів, як: Ю. Богуславська [1], Я. Гирич [2–3], В. Романцов [4], В. Скляр [5], І. Суботіна [6], О. Тєвікова [7] та ін. В поле зору науковців потрапляли тільки окремі аспекти досліджуваної теми, зокрема густота, територіальне розміщення та динаміка статево-вікової структури населення УРСР, демографічні наслідки урбанізації, чисельність, розміщення етнічних груп, класова структура радянської України, державне регулювання міграційних процесів в УРСР. Однак, в науковій літературі досліджувана тема досі залишається недостатньо вивченою. Це дає нам можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.